

עיונים לפרשת ויצא עפ"י הרמב"ם

מרכז מורשת הרמב"ם רח' התנאים 6 טבריה, משרדי המרכז רח' יוחנן בן זכאי 6 טבריה, טלפקס- 04-6790632

לשאלות, הערות והארות info@harambam.org.il

לעילוי נשמת אסתר בת רחמה

מה משמעות חלום יעקב?

הרב מנשה צימרמן

פירושי הרמב"ם לחלום יעקב

משל הסולם ומשמעותו

פרשת השבוע פותחת בתיאור חלום יעקב:

"וַיַּחְלֹם וְהִנֵּה סֹלֶם מָצָב אֲרָצָה וְרֵאשׁוּ מַגִּיעַ הַשָּׁמַיְמָה וְהִנֵּה מַלְאָכֵי אֱלֹהִים עֹלִים וְיֹרְדִים בּוֹ. וְהִנֵּה ה' נָצַב עָלָיו וַיֹּאמֶר אֲנִי ה' אֱלֹהֵי אֲבֹרָתְךָ אֲבִיךָ וְאֵלֶיךָ יֵצֵק, הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה שֹׁכֵב עָלֶיהָ לְךָ אֲתַנְנָה וְלִזְרַעְךָ. וְהִיא זֶרְעֶךָ כַּעֲפֹר הָאָרֶץ וּפְרֻצַּת יָמָה וְקִדְמָה וְצִפְנָה וְנִגְבָּה, וְנִבְרַכְוּ בְךָ כָּל מְשַׁפְּחַת הָאֲדָמָה וּבְזֶרְעֶךָ. וְהִנֵּה אֲנִי עִמָּךְ וְשִׁמְרְתִיךָ בְּכָל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ וְהִשְׁבַּתִיךָ אֶל הָאֲדָמָה הַזֹּאת כִּי לֹא אֶעֱזָבְךָ עַד אֲשֶׁר אִם עָשִׂיתִי אֶת אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי לְךָ" (בראשית כח, יב-טו).

הרמב"ם הסביר את חלום יעקב בשלושה מקומות שונים בצורה מפורשת². דבריו בהלכות יסודי התורה³ הם הקצרים והפשוטים ביותר. הרמב"ם בהלכות יסודי התורה דן באריכות בנבואה. הוא מסביר שהנביא מקבל את "משל הנבואה" יחד עם פתרונו, וזו לשונו:

"הדברים שמודיעין לנביא במראה הנבואה דרך משל מודיעין לו, ומיד יחקק בלבו פתרון המשל במראה הנבואה וידע מה הוא. כמו הסולם שראה יעקב אבינו ומלאכים עולים ויורדים בו, והוא היה **משל למלכיות ושעבודן**".

לפי דברי הרמב"ם כאן, יעקב אבינו התנבא על כך שארבע מלכויות ישעבדו את עם ישראל. הרמב"ם כאן מבסס את דבריו על מדרשי חז"ל⁴.

במאמר השני בספר מורה נבוכים⁵ הרמב"ם מביא פירוש נוסף, וגם מוצא לו תימוכין בדברי חז"ל. לפי דברי הרמב"ם החלום בא ללמדנו על ארבעת היסודות והכוחות שמהם העולם מורכב ועל ידם הקב"ה מנהל את עולמו.

פירוש שלישי מובא במאמר ראשון של מורה נבוכים⁶. שם הרמב"ם מאריך בביאור החלום על פרטיו השונים. הרמב"ם מסביר שהסולם מסמל עלייה במדרגות של ידיעת ה':

פרשני המקרא האריכו רבות להסביר את פשר המשל שבו פותח החלום. מה משמעות הסולם והמלאכים העולים ויורדים בו? התיאור המפורט מעורר למחשבה שהתורה באה ללמדנו דבר חשוב בהבאת משל זה. הרמב"ם היטיב לתאר זאת בפתיחתו למורה נבוכים¹:

"דע שיש שתי דרכים במשלי הנבואה. יש מהם משלים אשר כל מלה במשל קובעת משמעות [לכל מילה ישנה משמעות מדויקת]... דוגמה למין הראשון של משלי הנביאים הם דברי: 'והנה סולם מצב ארצה...! שכן, דברו 'סולם' מצביע על עניין אחד, ודברו 'מצב ארצה' מצביע על עניין שני. דברו 'וראשו מגיע השמימה' מצביע על עניין שלישי, ודברו 'והנה מלאכי א-לוהים' מצביע על עניין רביעי. דברו 'עולים' מצביע על עניין חמישי, דברו 'ויורדים' מצביע על עניין שישי, ודברו 'והנה ה' נצב עליו' מצביע על עניין שביעי. כל ביטוי במשל הזה בא אפוא להוסיף משמעות בכלל הנמשל".

לפי הרמב"ם משל הסולם נכלל בסוג המשלים שיש ללמוד בהם מכל פרט ופרט. דבר זה מלמדנו על מעלתו המיוחדת של חלום סולם יעקב. ניגש כעת לראות כיצד פירש הרמב"ם את משמעות החלום.

2 ובמקומות נוספים בצורה לא מפורשת, ובהם חשוב לציין את מורה נבוכים א, פו וכו'. הרמב"ם מסביר שישנם פסוקים שיש להם כמה פירושים אפשריים. עיין באיגרות הרמב"ם ב, איגרת לר' חסדאי הלוי, עמ' תרפג, שבה הרמב"ם עצמו עוסק בשאלת הסתירה הקיימת בין פירושו השונים לחלום יעקב. ואולם יש שפקפקו אם הרמב"ם הוא זה שכתב איגרת זו או לא. (הרב קאפח מורה נבוכים א, טו הערה 11, הרב שילת במבוא לאיגרת).

- 3 הלכות יסודי התורה ז, ג.
- 4 עיין בראשית רבה, סח וגם ויקרא רבה כט (יותר באורך), ובעיקר - פרקי דרבי אליעזר, לה.
- 5 מורה נבוכים ב, י.
- 6 מורה נבוכים א, טו.

גם הוא הגיע למדרגת הנבואה. כיוון שיעקב עלה במעלות הסולם והגיע למדרגת הנבואה, ממילא יש עליו כעת השגחה נפלאה המצילה אותו מכל פגע ורע. דברים אלו הודגשו ליעקב דווקא בזמן שהוא בורח מאחיו החפץ להמיתו ויוצא מארץ ישראל שבה יש השגחה מיוחדת.

לפי דברינו, הרמב"ם מסביר שחלום הסולם בא לחזק את ההבנה שהקב"ה משגיח על הקרובים אליו. הרמב"ם האריך ביסוד זה בכמה מקומות, המיוחד שבהם הוא לקראת סוף מורה נבוכים¹¹. נביא ציטוט אחד מתוך הדברים:

"שלפי מידת שכלו של כל בעל שכל תהיה ההשגחה בו, לכן האדם שהשגחתו שלמה, ששכלו ממשיך להיות עם האל-תמיד - תהיה ההשגחה עליו תמיד".

איחוד הפירושים השונים ברמב"ם

לאחר שביארנו שכוונת הרמב"ם היא שבזכות מדרגת הנבואה שזכה לה יעקב אבינו הוא זוכה גם לשמירה, נראה שאפשר להסביר בדרך זו גם את שאר הסברי הרמב"ם לחלום.

בנוגע לדברי הרמב"ם שהסולם מורה על הכוחות המנהלים את העולם - הקב"ה מודיע ליעקב אבינו שהשמירה עליו תהיה לא לפי ההנהגה הפשוטה והרגילה של העולם הזה, אלא על ידי הקב"ה עצמו.

בנוגע לדברי הרמב"ם שהסולם מורה על שעבוד מלכויות - הקב"ה מראה ליעקב שכל עם ישראל הם שמורים ומוגנים עקב מעלתם המיוחדת, ולכן הם מובטחים להיגאל משעבודם של כל המלכויות.

יהי רצון שנזכה לגאולה שלמה במהרה בימינו.

"והנה ה' נצב עליו - קבוע, מתמיד עליו, כלומר, על הסולם אשר קצהו הראשון בשמים וקצהו האחרון על הארץ, ובו מטפס ועולה כל מי שעולה עד שהוא משיג בהכרח את מי שעליו (- ה'), מכיוון שהוא קבוע ומתמיד בראש הסולם".

הרמב"ם מסביר כאן ש"מלאכי א-לוהים" העולים ויורדים בסולם הם ה**נביאים**, העולים במעלות החכמה והשגחה. הרמב"ם כותב שלפי הסבר זה מובן מאוד מדוע נאמר קודם "עולים" ורק אחר כך "יורדים". ראשית, הנביאים עולים למרום ומשיגים את הנבואה, ולאחר מכן הם יורדים מההתעסקות בחכמה העליונה לעולם השפל כדי להנהיג ולהדריך את בני האדם⁷.

העמקה בדברי הרמב"ם

רבי יצחק אברבנאל⁸ מקשה על דברי הרמב"ם ושואל מה החשיבות בהזכרת הרעיון של המדרגות בהשגחה ה' דווקא בזמן בריחת יעקב לחרן ויציאתו מארץ ישראל⁹. אפשר לחזק את קושיית האברבנאל ולשאול: לפי הרמב"ם, מה הקשר בין תחילת החלום והמשל שבו ובין המשך החלום שבו הקב"ה מברך את יעקב בברכות רבות?

נראה שיש ליישב את דברי הרמב"ם מתמיהות אלו בעקבות דברי הרמב"ם¹⁰:

"והראהו כי הוא יתברך נצב על הסולם ומבטיחו ליעקב בה בטחה גדולה... **יהיה חלק ה' יהיה עמו תמיד**, כמו שאמר 'והנה אנכי עמך ושמרתך בכל אשר תלך', כי מעלתו גדולה משאר הצדיקים".

לפי דברי הרמב"ם, חלום הסולם בא לומר שהקב"ה משגיח על יעקב בצורה ישירה בזכות מעלתו הגבוהה. נראה לומר שהרמב"ם בהסבירו שהסולם מורה על השגחה הנבואה מכון את דבריו כלפי יעקב במיוחד. יעקב אבינו חלם על מעלתו המיוחדת של הנביא, אך הדברים הופנו כלפיו, שכן

מורה נבוכים ג, נא ועיין עוד במורה נבוכים ג, יז-יח.

7 עיין עוד מורה נבוכים א, י.

8 בראשית כח, יב. האברבנאל מביא שם שמונה פירושים לחלום יעקב מלבד פירושו. ועיין שם קושייה נוספת על דברי הרמב"ם. רבי יצחק אברבנאל היה מגדולי חכמי ספרד בזמן גירוש ספרד. הוא היה שר אוצר בפורטוגל ולאחר מכן בספרד. הוא כתב פירוש ארוך ומקיף על כל התנ"ך. מלבד פירושו לתנ"ך כתב ספרים רבים, אחד מהם הוא פירושו לספר מורה נבוכים.

9 עיין עוד בכלי יקר בראשית כח, יב שעסק ביישוב קושיית האברבנאל על הרמב"ם.

10 בראשית כח, יב, ועיין שם באורך בדבריו, שמהם שאבנו את הרעיון לאחד את פירושי הרמב"ם.